

Korupcija: najstariji zanat

Tomislav Sunić

Najveći je problem samo definiranje korupcije. Svaki građanin, svaki politički sustav i svaka politička nomenklatura u nekome povijesnom razdoblju definiraju korupciju na svoj način.

Možda je korupcija obična društvena mimikrija? Što ako je korupcija izraz medijske želje da se stvori privid hiperrealnoga političkog stanja? A možda je korupcija endem kod Hrvata, njihova genetska i biološka crta, koju nijedan pravni lijek i nijedna politička klasa ne mogu iskorijeniti? U postmodernoj Hrvatskoj korupcija je nalik na modni trend u državnoj galeriji sa sve većim brojem stranačkih i izvanstranačkih likova. Već time što s guštom čitaju crnu ili bijelu kroniku o korumpiranim političarima i poduzetnicima, građani pokazuju da nisu potencijalno manje moralno korumpirani od osumnjičenika za korupciju. Slobodno se može kazati da su varijacije o korupciji građanska, plemenska i rodbinska odlika većine Hrvata.

Korupcija kao problem, spektakl ili moda?

“Spektakl korupcije jest vitalna strana demokracije: korupcija ima zabavlačku funkciju, pedagošku funkciju, funkciju katarze. Ona ne izaziva duboku gorčinu, jer bi inače revolt stalno bjesnio...” Tako ironično piše glasoviti Jean Baudrillard (1996), teoretičar postmoderne, spominjući pritom ono što svi znaju, ali što nitko ne želi javno izustiti – naime, da “dobro znamo kako je legalni lopovluk mnogo izraženiji nego ilegalni lopovluk..., što u biti relativizira i, na neki način, ismijava protukorupcijske mjere koje, u biti, služe samo kao pokriće i diverzija za stvarnu korupciju”. Moderna liberalna demokracija u Hrvatskoj ili, bolje rečeno, njezina korumpirana mimikrija vješto je umotana u lov na korumpirane pojedince kako bi se popunila krivično-pravna kvota osumnjičenika i istaknuo rad takozvane pravne države. Jer, nema boljeg pokrića za državu, ali ni za velikog tajkuna, nego umotati svoj kriminogeni ili kriminalni rad u dobrotvorne akcije i plačljive riječi o potrebi za pravnom državom i borbom protiv korupcije.

Najveći je problem samo definiranje korupcije. Svaki građanin, svaki politički sustav i svaka politička nomenklatura u ne-

kome povijesnom razdoblju definiraju korupciju na svoj način. Danas se riječju "korupcija" opisuju financijske otimačine i pronevjere, premda se nekad za opis pljačkaških ekonomsko-političkih elita koristila riječ plutokracija. Za ozakonjeni državni banditizam lijepe su i slikovite riječi "kleptokracija" i "mafiokracija", ali su posve prikladne i hrvatske riječi "prevaranti" i "pronevjeritelji". U načelu, najveći borci protiv korupcije nikad neće reći za sebe da su korumpirani, nego su to uvijek "oni", "neki", "drugi". Danas, u potpuno medijaliziranoj Hrvatskoj, kao istoznačnice za korupciju koriste se osobne imenice Kutle, Protega i Polančec, premda bi se moglo nabrojati još tuce poznatih imena koja su vezana uz mutne gospodarske i još sumnjivije političke poslove. Javni pisoari u Francuskoj nazivaju se *les vespasiennes* prema rimskom caru Vespazijanu. Možda će danas ili sutra u Hrvatskoj semantičkim pomicanjem "Dugobabe" dobiti čast da postanu metafora za hrvatsku korupciju.

U Europskoj Uniji, za Europsku Uniju i putem Europske Unije, posredno ili neposredno, radi 170.000 birokrata, dakle vojska ljudi od kojih mnogi imaju naglašene novčane apetite.

Kada je riječ o korupciji u Hrvatskoj, bilo bi bolje rabiti jednostavnije izraze kakvi su "opći lopovluk" ili "ozakonjeni banditizam", jer se izravno odnose na otimanje i otuđivanje društvenog novca. Zašto se u Hrvatskoj toliko koristi albansko-ilirska riječ *pljačka*, kao da su Albanci izmislili lopovluk i krađu? Korupcija nije odlika samo jednog naroda, nego svih ljudi, premda u različitim povijesnim i društvenim oblicima. Crkva je stoljećima koristila latinsku riječ *corruptere* da bi označila nečiju moralnu nakaznost, a ne krađu tuđeg novca, premda je i sama zbog svoje raskoši i blagostanja često zauzimala zavidno visoko mjesto na ljestvici korupcije.

Korupcija se može metodološki analizirati s lingvističkoga, literarnog, sociološkog, politološkog, pravnog i moralnog gledišta. S političkog gledišta, korupcija je vjerojatno najozbiljniji problem, jer se tiče pitanja legitimnosti i legalnosti države. Prema pisanju brojnih nacionalističkih, fašističkih, profašističkih i desničarskih teoretičara, liberalna parlamentarna demokracija oduvijek je bila istoznačnica za opći lopovluk, to jest za opću korupciju. Glavni ideološki ciljevi fašizma bili su nesmiljena oružana i fizička borba protiv liberalne korupcije. "Vladajući sustav u Engleskoj može se opisati kao plutokracija koja je zamaskirana riječju demokracija. To znači da se pokušava ostaviti dojam da narod vlada, dočim u biti vlada novac. I to novac u najširem smislu" (Goebbels, 1941: 356). Tako piše njemački nacionalsocijalistički ministar za promidžbu Joseph Goebbels, u čijim brojnim knjigama i govorima o korupciji napadno susrećemo riječ *plutokratisch* – termin koji je bio u modi za opis liberalne korupcije u Njemačkoj dvadesetih godina prošlog stoljeća. Kada se tom pridjevu doda *jüdisch* (židovski), dobiva se složenica *jüdisch-plutokratisch*, koja je ekspresno cijeli jedan narod stavila izvan državnopravnih okvira. Brojna literatura u nacionalsocijalističkoj Njemačkoj prepuna je složenice *jüdisch-plutokratisch*, upravo kao i stalnog isticanja njezine suprotnosti u jezičnoj složenici "opće dobro" (*Gemeinnutz*), koja je bila rabljena u borbi protiv korupcije. Nakon Drugoga svjetskog rata riječ *Gemeinnutz* briše se iz javnoga i političkog govora u Njemačkoj. Neurotska sjećanja na izgubljeni rat uvijek

se izražavaju u političkom rječniku. U svjetskoj protusemitskoj beletristici prednjači vrlo čitana knjiga Theodora Fritscha kao neka vrsta nacionalsocijalističkog vjeronauka u borbi protiv korupcije i Židova. U poglavlju "Židovska korupcija" Fritsch (1944: 192-192) piše da je "gospodarska povijest naroda prepuna židovskih lopovluka (*Raubzüge*)".

Za razliku od današnje Njemačke, izraz "opće dobro" jako je moderan u cijeloj Europskoj Uniji, osobito kada se ističe potreba suzbijanja korupcije i jačanja pravne države. "Opće dobro" u modernoj Francuskoj (*le bien commun*) i SAD-u (*common good ili public good*) vrlo je živ pojam, koji se smatra temeljem demokratskoga i građanskog društva. Ni ljevičari, a još manje brojni marksistički teoretičari, ne zaostaju u kritici korupcije i kapitalizma kao njezina liberalnog pokretača. Tone knjiga najpoznatijih marksističkih i neomarksističkih teoretičara prepune su oštrih napada na korupciju u liberalizmu. Vrijedi spomenuti zapaženu knjigu *Schwarzbuch des Kapitalismus* (1999) bivšeg člana Komunističkoga radničkog saveza Njemačke i novinara Roberta Kurza, koja je dobila dobre kritike u njemačkim medijima i akademijama. U njoj autor ruši fikciju o "nevidljivoj ruci" kapitalističkog tržišta i tvrdi da je korupcija urođena liberalizmu. U poglavlju "Totalitarno tržište" Kurz piše da "globalna tržišna demokracija nije ni nadilaženje ni suprotnost totalitarnoj vlasti nego njezin završni čin". Možda Kurz ima pravo. Nakon pada svoga dijalektičkog protivnika, komunizma, pitanje je kako će danas liberalno-kapitalistički sustav sakriti svoju prikrivenu (legaliziranu) korupciju i kriminal. Lako je bilo skrivati korupciju i financijske malverzacije tijekom Hladnog rata stalnim demoniziranjem komunističkih sustava. No komunizam je nestao, a ni komunističke korupcije više nema, pa je liberalnim teoretičarima teško naći novoga ideološkog negativca. Utvara "slobodne ruke" i religija "slobodnog tržišta" pokazuju danas svoje korumpirano lice koje će se, slično komunizmu, ubrzo urušiti samo od sebe (Sunić, 1988).

Simbioza korupcije: Europska Unija i Hrvatska

Eh, lako je mahati tuđim novcem! Tako bi se mogla protumačiti servilno-promiskuitetna veza hrvatske političke klase s naredbodavcima iz Bruxellesa, od kojih Hrvatska očekuje diplomu za protukorupcijsko ponašanje. A kako bi bilo da se najprije sastavi rang lista korumpiranih političara u Europskoj Uniji? S ulaskom u Uniju realno je očekivati da će službena Hrvatska dobiti nešto novca. A čiji je to novac i kako će se on koristiti, posve je druga priča. Jer, gdje ima novca, ima i korupcije. Europska Unija raspolaže godišnje s velikim iznosom od, otprilike, 140 milijardi eura. U institucijama s mnogo birokrata rađa se napast da se nešto zgrabi i pronevjeri, o čemu stalno pišu relativno ozbiljne europske novine. U Europskoj Uniji, za Europsku Uniju i putem Europske Unije, posredno ili neposredno, radi 170.000 birokrata, dakle vojska ljudi od kojih mnogi imaju naglašene novčane apetite. U konačnici, novac koji koristi Unija nije njezin novac, nego novac koji se slijeva iz proračuna 27 zemalja članica (Hope, 2008). Već se zaboravilo na veliku policijsku raciju 2007. diljem Europe protiv službenika Unije osumnjičenih za korupciju. Upada u oči da su to uvijek niži službenici, koje se progoni i medijski optužuje, jer visoki političari Unije misteriozno izbjegavaju zatvorske kazne (Blefsky, 2007). Kad je Unija 1999. teatralno otvorila veliku verbalnu kampanju protiv korupcije, ondašnji šef Europskog povjerenstva Jacques Santer morao je dati ostavku zajedno s cijelim Povjerenstvom zbog

sumnje i medijskih optužaba za korupciju. Povjerenica, Santerova kolegica i bivša francuska ministrica Edith Cresson, također je odstupila s položaja, jer su je mediji osumnjičili da u aparatu Unije zapošljava svoje kolege i izmišlja fiktivna radna mjesta. S mnogo pompe Santer je, kako je pisao belgijski dnevnik *Le Soir*, "ušao u dvostruki rizik: naime, u sukob s tiskom kako bi objasnio 'afere', ali i umanjio činjenice." I njemu su bili krivi drugi, a ne on i njegova povjerenica Cresson.

Zbog prokazivanja korupcije, bilo da je riječ o Banskim dvorima u Zagrebu ili Europskom parlamentu u Bruxellesu, prvi stradaju službenici visoka građanskog duha i moralne odgovornosti koji se ne boje obavijestiti javnost o državnome ili paradržavnom lopovluku. U briselskom slučaju to se dogodilo članu Revizorskog odbora za financije Paulu van Buitenenu, koji je bio "ogorčen inercijom i nerazvidnošću koje vladaju u Povjerenstvu" i koji je, prema riječima svog šefa Santera, "na vlastitu inicijativu, mimo statutarnih odredaba, dijelio povjerljive dokumente koje je dobio od hijerarhijski nadređenih osoba". Osjećaj za građansku dužnost, kako je pokazao slučaj Van Buitenen, lako može postati kazneno djelo, dok štice koje korupcije pretpostavljenih izaziva pohvale i promocije (Riche i Vandermeir, 1999). Marta Andreasen, visoka službenica Revizorske službe u Uniji, dobila je otkaz 2005. zato što je uočila nepravilnosti u dvostrukom knjigovodstvu Unije, koje je rezultiralo gubicima stotina milijuna eura. Evo što piše o korupciji, to jest o malverzaciji, lažiranim dnevnicama i fiktivnim službenim putovanjima europskih zastupnika i činovnika, medijski vrlo eksponirani književnik i konzervativni britanski zastupnik u Europskom parlamentu Daniel Hannan (2007) u utjecajnome njemačkom tjedniku *Der Spiegel*: "Bilo je vrijeme kad nas je cijeli taj 'Euro-filz' (eurometez, europovluk, prim. T. S.) ljutio. Sredinom devedesetih godina godišnji izvještaj o proračunu bio je prava senzacija, ponajprije u Velikoj Britaniji i Skandinaviji. No sljedećih godina došlo je do toga da na korupciju gledamo kao na normalnu stvar u Bruxellesu. U biti, cijela je stvar čudnovata. Kad bi neko poduzeće u privatnom gospodarstvu postupalo onako kako to čini Europska Unija, njegovi bi direktori odavno bili u zatvoru".

Možda politička klasa u Hrvatskoj ne želi da Hrvatska što prije uđe u Europsku Uniju samo zbog opravdane težnje da to pridonese gospodarskom oporavku zemlje i jačanju građanske svijesti. Vrlo je vjerojatno da će ulazak u Uniju dodatno osnažiti korupciju i legalizirati kriminal u Hrvatskoj. Neće u Europskom parlamentu u Bruxellesu sjediti samo nekolicina hrvatskih zastupnika, nego će s njima u Belgiju otići stotine anonimnih ljudi na fiktivna radna mjesta. Hannan piše: "Točno je da u Bruxellesu ne postoji 'moj novac'. Suprotno bilo kojoj vladi, u Europskoj Uniji ne postoji nikakva veza između oporezivanja, političkog zastupništva i planova troškova. Doduše, Europsko povjerenstvo očekuje pohvale kada dijeli novac, ali nipošto i ukore kada utjeruje novce. Za njega 'doprinosi' kasiraju države članice – od svojih građana".

Bakšiš Balkan

Korupcija je iznimno rastezljiv pojam koji može značiti sve i svašta. U nekim kulturama korupcijsko ponašanje može čak biti simbol borbe za opće dobro. Korupcija se očituje drukčije u patrijarhalnoj Hrvatskoj i na Balkanu nego u visoko atomiziranoj (i visoko korumpiranoj) Americi, i to neovisno o političkom sustavu. O korupciji, koja je kao riječ tek nedavno ušla u modu u Hrvatskoj, svjedoči brojna literatura hrvatskih klasika koja najbolje povijesno oslikava sitni i krupni lopovluk o hrvatskom

društvu. Ulistinu, više ćemo saznati o korupciji iz djela književnika Josipa Kozarca, nego iz suhoparnih socioloških i politoloških analiza. U svom klasiku *Mrtvi kapitali* Kozarac, prije više od stotinjak godina, kroz monolog glavnog lika Matkovića daje sliku i priliku i današnje korumpirane Hrvatske: "...Tko je ulio taj duh u naš narod, tko je donio tu pošast luksusa k nama, tu laž, tu opsenu, kojom sami sebe varamo, jedan drugog trujemo?... Zar su to zaslužili oni kojima polovina zemlje stoji neobrađena, gdje najplodnije tlo gnijje pod vodom, gdje se duševna snaga samo dotle napinje dok ne dođe do kore kruha...? (1964: 94-95). Eto slike Hrvatske jučer, danas, a sigurno i sutra, što govori da korupcija mijenja oblike i jezične predznake, ali je uvijek tu. Treba li u kategoriju korupcije u Hrvatskoj ubrojiti klijentelizam, nepotizam i fingirani, dobro plaćeni rad? Podrazumijevaju li se danas pod korupcijom u Hrvatskoj nepotrebna državna raskoš, glomazna državna birokracija i poštenu pojedinac koji radi za sustav i u sustavu u kojemu vlada korupcija? Nije li i taj pojedinac kriv zbog suradnje s kriminalnim sustavom, bez obzira na osobno poštenje?

Užasava to što kriminalno, polukriminalno i kriminogeno ponašanje u obliku nepotizma, fingiranog rada i izmišljenih radnih mjesta velik broj Hrvata smatra posve normalnim.

U kojem razdoblju analizirati i osuditi korupciju u Hrvatskoj? Od 1991. ili od 1945. godine? Po uzročno-posljedičnom rodoslovlju mogli bismo krenuti od paleozoika da bismo ustanovili uzroke korupcije u Hrvatskoj. Ako prihvatimo pretpostavku da nije kriv samo onaj tko krade ili tko prima mito, nego i društvena i politička sredina koja stvara povoljno ozračje za krađu i mito, onda vrlo malo Hrvata može izbjeći optužbe i klevete da su korumpirani. Prema statistikama *Transparency International* iz 2009. Hrvatska je na 67. mjestu na rang ljestvici korumpiranih zemalja, što i nije tako dramatično, uzevši u obzir da se nalazi u susjedstvu Italije i Češke. No čudni su načini sastavljanja lista o korupciji međunarodnih organizacija poput *Transparency International* i raznih nevladinih udruga, jer one obično koriste varijable koje njima odgovaraju. U analizama nema ni riječi o mentalitetu, političkoj kulturi ili običaju naroda unutar kojega se provode ankete o korupciji. Nacionalni mitovi, mitologije i vladajuće ideologije često presudno utječu na rast ili pad korupcije, ali ih je nemoguće empirijski i tabelarno vrednovati. Jedini način spoznaje korupcije jesu interdisciplinarnе analize.

Naposlijetku moramo postaviti i krajnje osjetljivo pitanje: jesu li diktature ili autoritarni sustavi skloniji korupciji nego demokratski sustavi? Zašto je u vojnim diktaturama Latinske Amerike tradicionalno bilo mnogo više korupcije nego u fašističkim i profašističkim diktaturama srednje, sjeverne i južne Europe tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća? Prema mišljenjima poznatih "reakcionarnih" i protuliberalnih autora, upravo su diktatura i "čvrsta ruka" potrebni da se prekine lanac korupcije koji prijete suverenosti zemlje (Bainville, 1935; usp. i Schmitt, 1928). Tu zalazimo u posve drugu problematiku, koja iziskuje drukčiji i osjetljiviji pristup. Zašto kod nordijskih naroda, primjerice kod Danaca, Švedana, Škota ili Nijemaca, tradicionalno ima manje mita i korupcije nego kod naroda Prednje Azije? Utječe li genetika ili kvocijent inteligencije na razinu korupcije? Fenomen

korupcije može se analizirati ne samo s pravnoga i sociološkog stajališta, nego i iz perspektive sociobiologije i rasnih studija. O povezanosti rase i kriminala postoji opsežna literatura, koja je bila vrlo popularna u prvoj polovici prošlog stoljeća, pogotovo u nacionalsocijalističkoj Njemačkoj, ali koja se danas ne smatra znanstvenom, a još manje "politički korektnom" (Clauss, 1933, 1938; Baur, Fischer i Lenz, 1936).

Današnja službena borba protiv korupcije u Hrvatskoj prilično je nalik na režiranu predstavu koja je više namijenjena Europskoj Uniji nego što je izraz stvarne želje da se uklone uzroci korupcije. A uzroci su spoj i sraz nasljeđa klanskog mentaliteta, balkanizma, komunizma i liberalizma. Najviše, međutim, užasava to što kriminalno, polukriminalno i kriminogeno ponašanje u obliku nepotizma, fingiranog rada i izmišljenih radnih mjesta velik broj Hrvata smatra posve normalnim. Za nekoga danskog političara primanje sitnog mita u obliku bakšiša ili traženje da se bliži rod zaposli u državnoj službi oblici su primitivizma. No u očima brojnih Hrvata ti su postupci izrazi "našega" političkog mentaliteta i političke kulture koji se, manje ili više, tradicionalno toleriraju. Potrebno je sociološki analizirati tu pojavu, jer ono što se u atomiziranoj Americi smatra građanski prihvatljivim, često je neprihvatljivo u tradicionalnoj i patrijarhalnoj južnoj Hrvatskoj, gdje su obitelj i svojta svetinje (Tomašić, 1937). Nema veće obiteljske sramote od toga da ambiciozni Hrvat, koji se dokopa važne pozicije u državnom aparatu, ministarstvu, velikoj tvrtki ili kakvu nadzornom odboru, odmah ne počne razmišljati o tome kako zaposliti svoju rodbinu. Osobna utjecajna pozicija podrazumijeva i zbrinjavanje poznanika, to jest "otplatu dugova" poznanicima koji su mu tu poziciju omogućili. Biti danas akademski obrazovan, ostati skroman i stavljati interese zajednice i svog naroda iznad vlastite obitelji smatra se znakom profesionalne i socijalne nesposobnosti. Načini tumačenja moralnih vrijednosti razlikuju se od naroda do naroda i od kulture do kulture. Na rodbinske "usluge" drukčije gleda državni službenik u Hrvatskoj nego u SAD-u. U Hrvatskoj, a i ostalim zemljama Balkana – bilo da su u njima uspostavljene komunističke ili nacionalističke vlasti – normalnim se smatra da visoki državni službenik zbrine svoju obitelj i poznanike, jer ako to odbije, onda će ga radna sredina, obitelj ili društvo u koje zalazi izopćiti ili prisiliti da se ponaša drukčije.

"Krizu", "korupciju", "lopovluk", "pravdu" i "pravica" – prečeste su floskule u hrvatskim medijima. No krize je bilo i prije, a "borbu za pravicu" i "pravdu" srećemo već tridesetih godina kod književnika i satiričara Slavka Kolaru, koji opisuje krizu i korupciju u selima oko Zagreba. Cijela se jedna Kolarova pripovijetka naziva "Krizu". Netočno je stoga govoriti o korupciji samo u vremen-skim okvirima od 1990. do 2010. I prije 1990. u komunističkoj Jugoslaviji, postojala je korupcija, ali se ona drukčije izražavala. Pod pretpostavkom da za korupciju ne bi smjelo biti pravne i kaznene zastare te da politička i medijska klasa u Hrvatskoj nastave koristiti riječ "transparentno", zašto ne početi sa sankcijama protiv ljudi koji su krivi za krizu, korupciju i pronevjeru prije 1990. u komunističkoj Jugoslaviji? Evo zanimljiva primjera. U knjizi *Moji "inkriminirani" zapisi* (1996) bivši politički zatvorenik, bivši sudac i pravnik u bivšoj komunističkoj Jugoslaviji Mirko Sunić opisuje svoje dojmove o lokalnoj korupciji u jugoslavenskom pravosuđu, zabušavanju na radnim mjestima i sitnoj otimačini državne imovine. Prema Kaznenom zakonu SFRJ (čl. 131) Sunić je 1985. osuđen zbog "neprijateljskog djelovanja" na četiri godine zatvora zato što se dopisivao s emigrantskim listom *Nova Hrvatska* iz Londona. *Amnesty International* i 15 članova Kongresa SAD-a prihvatili su ga kao "zatvorenika savjesti". Državni tužitelj, koji je pokrenuo postupak protiv Sunića, bio je Ante Nobilo. Iro-

nično je pritom da je upravo Sunić, koji je bio ideološki protivnik komunističkog režima, zagovornik konfederalizma i anonimni suradnik emigrantske *Nove Hrvatske*, više radio na očuvanju korumpirane Jugoslavije od njezinih nominalnih stjegonoša koji su je masovno potkradali. Privlačnost komunizma u Jugoslaviji proizlazila je upravo iz činjenice da on nije bio teror manjine nad većinom, "nego teror većine nad manjinom". Komunizam, kao što piše Claude Polin (1982: 89), daje "mnogo veće mogućnosti za uspjeh mnogo većem broju ljudi nego sustav zasnovan na konkurenciji i nagradi za talent". Politička klasa u komunističkoj Jugoslaviji prikrivala je vlastitu veliku korupciju tako što je neslužbeno omogućavala korupciju svima: od čistačice do direktora svi su krali i "zabušavali" u svojim okvirima. Sunić nikad nije uzeo mito, nikad nije kasnio na posao, nikad nije bio ni dana na fingiranom bolovanju. No, nije htio biti dio korumpiranog sustava, što ga je i odvelo u zatvor. Sličnih je primjera u Hrvatskoj na pretek. Danas su najžešći borci za pravnu državu i protiv korupcije upravo ljudi koji su izgradili uspješne karijere u represivnoj i komunističkoj Jugoslaviji. Istraživanje uzroka i posljedica korupcije u povijesti stoga je uvod u međusobna optuživanja te, u konačnici, prolog građanskom ratu. I zato u suvremenoj Hrvatskoj nije moguća dosljedna borba protiv korupcije, jer bi to odvelo velik broj ljudi u zatvor.

Literatura

- Bainville, J. (1935). *Les dictateurs*. Pariz: Denoël.
- Baudrillard, J. (1996). Le miroir de la corruption. *Libération*, 19. veljače 1996.
- Baur, E., Fischer, E., Lenz, F. (1936). *Menschliche Erblehre und Rassenhygiene*. München: J. F. Lehmanns Verlag.
- Bilefsky, D. (2007). Police conduct raids in EU corruption investigation. *The New York Times*, 27. ožujak 2007. <http://www.nytimes.com/2007/03/27/world/europe/27iht-eu.5.5049288.html?r=1>
- Claus, L. F. (1933, 1938). *Rasse und Seele*. München: J. F. Lehmanns Verlag.
- Fritsch, Th. (1944). Jüdische Korruption. *Handbuch der Judenfrage*. Leipzig: Hammer.
- Goebbels, J. (1941). England und seine Plutokraten. *Die Zeit ohne Beispiel. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1939/40/41*. München: Zentralverlag der NSDAP.
- Hanan, D. (2007). Korrupt, teuer, verschwenderisch, ineffizient. *Der Spiegel*, 19. ožujka 2007. <http://www.spiegel.de/wirtschaft/o.1518,472567,00.html>
- Hope, Ch. (2008). EU bureaucrats outnumber British Army two to one. *The Daily Telegraph*, 10. rujna 2008. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/2535295/EU-bureaucrats-outnumber-British-army-two-to-one-say-campaigners.html>
- Kozarac, J. (1964, 1889⁴). *Mrtvi kapitali*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kurz, R. (1999). Der totalitäre Markt. *Schwarzbuch des Kapitalismus*. München: Ullstein.
- Polin, C. (1982). *Le totalitarisme*. Pariz: PUF.
- Riche, A., Vendermeir, M. (1999). Santer balaie les critiques et couvre Edith Cresson. *Le Soir*, 7. siječnja 1999. <http://archives.lesoir.be/santer-balaie-les-critiques-et-couvre-edith-cresson-nel-t-19990107-ZOG7J6.html>
- Schmitt, C. (1928). *Die Diktatur*. München: Duncker i Humblot.
- Sunić, M. (1996). *Moji "inkriminirani" zapisi*. Zagreb: Krešimir.
- Sunić, T. (1988). Historical Dynamics of Liberalism; from Total Market to Total State. *Journal of Social, Political and Economic Studies*. (13) 4.
- Tomašić, D. (1937). *Društveni razvitak Hrvata*. Zagreb: Hrvatska Naklada.